

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК [316.46:351]:[316+17]

Вікторія Дубінська

аспірант НАДУ при Президентіві України

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕТИЧНИХ ЧИННИКІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Проведено аналіз деяких підходів до визначення соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні. Розмежовано поняття «вождь» та «диктатор». Описано комунікативний підхід до визначення соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні.

Ключові слова: політичне лідерство; вождь; диктатор; бюрократія; чинники реалізації політичного лідерства.

Victoria Dubinska

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING SOCIAL AND ETHICAL FACTORS OF POLITICAL LEADERSHIP IN GOVERNANCE

In the article was analysis some approaches to defining social and ethical factor of political leadership in government. Was differentiated concept of "leader" and "dictator". We describe the communicative approach to defining social and ethical factors of political leadership in government.

Keywords: political leadership; leader; dictator; bureaucracy; factor of political leadership.

Виктория Дубинская

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОЦИАЛЬНЫХ И ЭТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛІДЕРСТВА В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Проведен анализ некоторых подходов к определению социальных и этических факторов реализации политического лидерства в государственном управлении. Разграничены понятия «вождь» и «диктатор». Описан коммуникативный подход к определению социальных и этических факторов реализации политического лидерства в государственном управлении.

Ключевые слова: политическое лидерство; вождь; диктатор; бюрократия; факторы реализации политического лидерства.

Постановка проблеми

✦ Сучасна цивілізаційна ситуація, як відомо, характеризується домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на ресурс, на ґвинтик, на матеріал, а продукт, який вона виробляє, все більше відчужується від неї. Цей процес особливо чітко проявляється в управлінській сфері суспільства, коли люди передають владні повноваження іншим особам або, як кажуть, «продують» саму владу, то тоді відбувається присвоєння цієї влади іншими акторами, які повинні сприяти подоланню цього відчуження. Продукт відчуження (влада) в кінцевому рахунку може і не відповідати намірам або потребам людини.

Політичне лідерство як певна система взаємодії між державами, державою та громадою, владою та суспільством характеризується новою якістю свідомості сучасної людини, її активності та суб'єктності, що є певною мірою механізмом блокування самовідчуження політичного лідера.

Політичний лідер при цьому зобов'язаний все більше переносити у політичну сферу етичні та соціальні

особливості свого соціокультурного середовища, що сьогодні універсально проявляється у підвищенні значущості окремої людини. Тому сьогодні, в час гострих перетворень, в період раціоналізації управлінського процесу, дослідження соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства набуває підвищеної актуальності, крім цього, як показав аналіз наукової літератури, єдиного розуміння феномену лідерства в сучасних науковців не існує, так само не існує єдино вірного визначення терміна «лідер», що тягне за собою нечіткість морально-етичних та особливо соціальних чинників реалізації політичного лідерства.

✦ Серед актуальних досліджень феномену політичного лідерства у сфері державного управління слід відзначити праці В. Гошовської, Ю. Ковбасюка, Л. Пашко [7], Д. Іманбердієва [6], А. Лимара [5, с. 250–254] та інших.

✦ Мета статті – означити деякі підходи до визначення соціальних та етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

© Дубінська В. О., 2015.

↳ Лідерство політичне (від англ. leader – той, хто веде, керує) – багаторівневий і багатосуб'єктний суспільно-політичний феномен із давньою історією, однією з найвиразніших ознак якого є добровільне підкорення одних людей іншим. Слово «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови (1983), виникло у XIII ст., однак інтерес до цього поняття на виявлявся як такий аж до XIX ст. Від початку XX ст. феномен політичного лідерства не лише привертає до себе дедалі більшу увагу, а й починає активно досліджуватись. Попри те, що лідерство вважають загально визнаним феноменом, у різних мовах буває важко віднайти його точні вербальні відповідники для визначення і порівняння. У японській мові, наприклад, слова на позначення лідера не існує взагалі. Немає точного аналога англійського поняття «a leader» і в романських і в слов'янських мовах. Обсяг поняття «політичний лідер», що склався тепер, є досить широким і потребує узагальнення та систематизації [17, с. 405].

В енциклопедії державного управління лідер (від англ. leader – ведучий, перший, що йде по переду) – особа у певній групі (організації), що має визначний авторитет, вплив, найавторитетніша особа, що відіграє центральну роль в організації спільної діяльності й регулюванні взаємин у групі [5, с. 250].

Можна виявити наступні трактування терміна «лідерство».

1. Лідерство – відносини домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних відносин в групі [8, с. 285].

2. Лідерство – специфічний феномен, що виникає при взаємодії лідера і ведених, на стику двох проблем [1, с. 428].

3. Лідерство – процес впливу на членів групи для досягнення групових цілей [3, с. 184].

4. Лідерство – процес взаємовпливу між лідером і його послідовниками заради досягнення групових, організаційних і соціальних цілей [12, с. 497].

Безумовно, є безліч інших визначень, але всі вони, в більшості своїй, зводяться до того, що лідерство невіддільне від групи і внутрішньогрупових процесів і виникає як результат взаємовпливу лідера і групи. Це означає, що феномен лідерства можливий тільки за певних умов, що склалися в групі. Сформована ситуація, з одного боку, може допустити виникнення лідера, з іншого боку – сам лідер в цьому змушений спиратися на певні умови, враховувати їх і продуктивно діяти в групі. При цьому, як вважають дослідники, лідер, безумовно, є засобом досягнення групових, а не особистих інтересів. Ця його особливість відображена у визначенні самого феномена: Лідер – це член малої групи, який висувається в результаті взаємодії членів групи для організації групи при вирішенні конкретної задачі. У такому контексті на другий план відходять особистісні риси лідера, вони стають малозначущими в процесі реалізації групових цілей. Як бачимо, у цьому визначенні зберігається важлива складова політичного лідерства – захист інтересів групи. Такий лідер може вважатися істинним [4, с. 24].

Цікавим, на наш погляд, є те, що диктатор, як тип політичного лідера, практично ніде не позначений, в той час як про авторитарні стилі політичного лідерства в наукових роботах згадується регулярно. З метою вирішення цієї проблеми дослідники йдуть декількома шляхами.

По-перше, вони розширюють трактування самого терміна «політичний лідер», наприклад: «політичний лідер – індивід, що послідовно затвердився як лідер у ланцюзі малих груп, висхідних в системі політичного проце-

су і, як наслідок, здатний домагатися свого обрання на виборні керівні пости в громадських організаціях, партіях і державі [10, с. 86]. Тим самим з визначення іде важлива складова залежність політичного лідера від суспільства і необхідність представляти саме громадські інтереси.

По-друге, розробляються класифікації політичних лідерів, засновані на виділенні політичних символів, зазначених у масовій свідомості, що визначають можливості аналізу вождя і диктатора: родовий (Сталін – батько рідний), релігійний (марксизм-ленінізм), політичний (вчення на століття), національний (Ленін – друг усіх народів), класовий (Ленін і партія – близнюки-брати) та ін. [4, с. 28].

По-третє, останнім часом в політичній психології стало можливим говорити про такий автономний, самостійний феномен, як вождизм. Під вождизмом розуміється тип владних відносин, заснований на особистому пануванні і особистій відданості носію верховної влади [14, с. 148].

Вождь володіє безмежною владою, заснованою на сліпій вірі в нього і його здібності. Ця віра свідомо формується в суспільстві, підтримується, мусується в ньому і стає обов'язковим елементом суспільної політичної свідомості. Ми вважаємо, що вперше позначив основні ознаки вождизму Ф. Ніцше [13, с. 412]:

- наявність ірраціональної, інстинктивної сили, яка зв'яже лідера і його послідовників;
- надлюдські, видатні якості вождя.

М. Літвак [11, с. 149] додає до цих ознак ще один – вождь прирівнюється до пророка, змушують захоплюватися кожним його кроком і пробуджувати ентузіазм.

При цьому не слід, як нам здається, змішувати поняття «вождь» і «диктатор». Безумовно, між ними багато спільних рис, але якщо говорити про відмінності, то диктатори, на противагу вождям, не виправдовують свої вчинки прагненням до високих цілей. Вони просто констатують, що суспільство знаходиться на самому краю прірви, і беруть на себе завдання врятувати його, після чого, за їх твердженням, вони готові віддати владу [18, с. 183]. Влада диктатора не ґрунтується тільки на вірі. Опора диктатури – страх. І в цьому полягає принципова різниця між диктатором і вождем. Вождю вірять, його обожнюють, диктатора – бояться і, підкоряючись, уникають.

Типи політичного лідерства та їх певний взаємозв'язок зі стилем лідерства можна уявити у вигляді такої схеми (рис. 1).

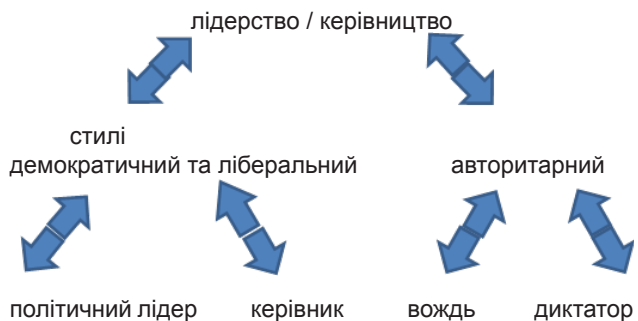

Рис. 1. Типи та стилі лідерства

Таке трактування проблеми не виключає можливості, за якої керівник може стати політичним лідером, а вождь – диктатором (і навпаки). Що стосується можливості перетворення істинного політичного лідера чи керівника в вождя чи диктатора (тобто зміни стилю лідерства у одного і того ж політика), то цьому може сприяти

політична ситуація в країні або / та особливості особистості, яка стоїть на чолі держави. Іншими словами, в реальній політичній практиці немає чітких соціальних кордонів і тимчасових рамок, що визначають можливість перетворення одного стилю і типу лідерства в інший.

Екстраполюючи загальну схему взаємодії формальних і неформальних інститутів на проблему політичного лідерства в умовах його становлення, можна змодельувати кілька типових ситуацій взаємодії лідера і оточуючих його структур, або інститутів.

Ж. Блондель розумів під лідерством владу, бо вона полягає в здатності одного або декількох осіб, які перебувають «на вершині», змушувати інших робити те позитивне або негативне, що вони не робили б або, в кінцевому рахунку, могли б не робити взагалі.

Ж. Блондель [2, с. 95] виділяє три типи структур, що оточують лідера:

- природні розвинулися всередині суспільства і особливо сильні в країнах з традиційним укладом і в країнах, що розвиваються;
- створені людьми (але не лідером) і превалюють у західних суспільствах;
- створені лідерами і характерні для комуністичних країн і багатьох країн третього світу.

Очевидно, Ж. Блондель говорить про неформальні (природні й частина штучних) і формальні (частина штучних) інститути і високий вплив лідера в умовах волюнтаристських політичних режимів.

Природні структури, за Ж. Блонделем, існують в суспільстві довгий час, формуються групами швидше спеціального, ніж політичного характеру, але роблять великий політичний вплив, особливо в силу потужних кайданів лояльності всередині цих груп. Природні структури мають дві основних і взаємопов'язаних властивості: вони можуть розраховувати на масову лояльність членів груп; зв'язок між групою та її членами заснований скоріше на емоційних кайданах, ніж на раціональних ідеях і цілях. Члени природних структур належать їм ніби з моменту народження і ростуть разом з іншими членами груп, створюються міцні зразки відносин, які зазвичай носять винятковий характер прихильності. Усередині них розвивається культура та ідеологія, яка регулює зразки поведінки членів груп. Відносини між членами групи та її лідерами засновані на лояльності. Фактор лояльності всередині природних структур впливає на становище і владу загальнонаціональних лідерів в тих суспільствах, де такі структури переважають. Як правило, загальнонаціональні політичні лідери отримують користь із лояльності, будучи лідерами природних [2, с. 109–115.] груп або входячи в тісний союз з їх лідерами. Однак загальнонаціональні лідери не повинні абсолютизувати лояльність природних структур при проведенні своєї політики: деколи, якщо не завжди, вони будуть відчувати труднощі при тиску на власну групу або на інші групи, з якими лідери пов'язані, заради досягнення своїх цілей. Цілі загальнонаціонального лідера стануть викликати підозри, їх розглядатимуть як замах на традиції. Ж. Блондель вважає, що поки загальнонаціональні лідери виступають в ролі менеджера, вони сприймаються членами природних структур і отримують користь із традиційної лояльності. Як тільки загальнонаціональні лідери намагаються досягти більшого, здійснити соціальні зміни, природні структури стають перешкодою на їхньому шляху, і звертаються за підтримкою доводиться до інших структур.

Серед штучних структур Ж. Блондель виділяє три типи:

- формальні (асамблеї, органи місцевого управління, суди, навіть загальнонаціональна виконавча влада);
- неформальні політичні організації (політичні партії);
- інші неофіційні організації, які пов'язані з політичним життям і відіграють в ній чималу роль (профспілки, жіночі та молодіжні організації, групи інтересів).

Названі структури переслідують цілі більш широкі, ніж підтримка лідерів або рекрутування політичної еліти; деякі організації націлені на обмеження сфери діяльності лідерів і контроль за ними. У всіх випадках, на протипагу природним структурам, штучні структури мають певну мету, наприклад, організацію політичної системи відповідно до тих чи інших принципів (формальні державні інститути) або захист якоїсь частини суспільства (групи інтересів). У штучних політичних структурах підтримка і лояльність визначаються не емоційними зв'язками між членами, а націленістю на досягнення певних результатів. Зв'язок між штучними структурами і більшістю їх членів є тому більш специфічним, більш інструментальним та часто більш слабким. В цілому відмінності природних і штучних структур, згідно з Ж. Блонделем, мають тенденцію збільшуватися, оскільки політика другої адресована всьому суспільству, а не окремій її частині. У цьому сенсі штучні структури роблять політику загальнонаціональною, а не допомагають лідерам боротися з вузькогруповими тенденціями, властивими природним структурам. Однак штучні структури часто не в силах забезпечити настільки ж потужну лояльність, характерну для природних структур. У конфлікті між природними і штучними структурами громадяни можуть надати більшу підтримку природним, а не державним структурам, чи то формальні організації, передбачені конституцією, або неформальні, такі як політичні партії або групи інтересів. Допомога, одержувана загальнонаціональним лідером від штучних структур, залежить від того, наскільки вони конкурентні перед обличчям природних структур. Лідери можуть отримувати користь з розвитку штучних структур, як конституційних, так і неофіційних. Однак не все однозначно, бо ці структури часто створюються для обмеження влади лідерів. Представницькі органи можуть допомогти зробити політику загальнонаціональною, але можуть також спробувати зробити лідера підзвітним; політичні партії можуть сприяти лідеру в забезпеченні загальнонаціональної підтримки, але, з іншого боку, зобов'язують його рахуватися з впливовими політиками в партії на регіональному та національному рівнях. Гра політиків знаходить загальнонаціональний масштаб; вона перестає ґрунтуватися на традиційній лояльності, але лідери виявляються заручниками штучних структур. У двопартійній системі загальнонаціональні лідери тимчасово можуть користуватися переважним впливом, але в умовах багатопартійної системи вони часто не владні над тими, хто приймає внутрішньопартійні рішення. Потреба подолати обмеження веде загальнонаціональних лідерів до створення нових структур, наприклад, підпорядкованих їм персоналізованих політичних партій. Персоналізовані партії можуть бути успішні тривалий час в тому випадку, коли є справді колективними і надають допомогу одноосібному лідеру (комуністичні партії, голлістська партія).

Цікавим для нашого дослідження є комунікативний підхід до визначення соціальних та особливо етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні. Його запропонував у своїй «Теорії комуніка-

тивної дії» відомий німецький дослідник, представник другого покоління франкфуртської школи Ю. Габермас [19]. Автор комунікативного підходу ділить людську діяльність на два напрямки: комунікативну дію та цілераціональну. Цілераціональна дія в суспільно-політичній реальності зустрічається частіше і спрямована на вдосконалення існуючих соціально-політичних комунікацій (модернізація виробництва, вдосконалення технології, покращення навчання людей), комунікативна дія спрямована на раціоналізацію взаємовідносин у суспільстві та виводить їх на суб'єкт-суб'єктний рівень.

Цілераціональна діяльність несе загрозовий характер, тому що передбачає певне витіснення морально-практичних елементів з влади та посилення її бюрократизації. Сучасна цивілізаційна ситуація, як відомо, характеризується домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на ресурс, на гвинтик, на матеріал, а продукт, який вона виробляє, все більше відчужується від неї. Цей процес особливо чітко проявляється в політичній сфері суспільства, коли люди передають владні повноваження іншим особам або, як кажуть, продукують саму владу, то тоді відбувається присвоєння цієї влади іншими людьми, які повинні сприяти подоланню цього відчуження. Продукт відчуження (влада) в кінцевому рахунку може і не відповідати намірам або потребам людини.

У своїх дослідженнях Ю. Габермас наводить три типи чинників політичного лідерства.

1. Когнітивно-інструментальний тип, завдячує існуванням науки і досягненням науково-технічного прогресу, має, без сумніву, велике значення для утворення структур суспільства. Цей тип чинників розвинений досить сильно, щоб підкорити своїм імперативам сфери, не пов'язані з цілераціональною орієнтацією дій. Таке лідерство виражається в законах економічної та політичної систем, які визначають структуру сучасного суспільства та вектор суспільно-політичного розвитку на підставі критеріїв формальної раціональності.

2. Естетико-практичний тип, завдячує існуванням культурі у вузькому сенсі слова, впливає на наше сприйняття світу і на наші потреби. У сучасному мистецтві, наприклад, в авангардистському русі, були спроби «естетизації» життя. Однак, на думку Ю. Габермаса, ці спроби естетично інспірованої критики модерну провалилися, так як в даному випадку домінують когнітивно-інструментальної раціональності протиставлялася домінуюча естетична раціональність, тобто посилювався розрив між різними сферами, навіть соціокультурного життя.

3. Морально-практичний тип, який спочатку був пов'язаний з релігійними картинками світу і завдяки інститутам церкви мав сильний вплив на формування суспільно-політичного вектору, але став жертвою імперативів науково-технічного світу.

Основоположною думкою Ю. Габермаса є те, що потенціал раціональності міг би і в умовах модерну знову здобути значення для розвитку суспільства у новій формі комунікативної етики, яка мала б релевантність й на політичному рівні. Але морально-практична раціональність була б дієвою тільки в поєднанні з дотриманням інтересів і окремих індивідів і всього сучасного соціуму [9, с. 239].

1. Політичне лідерство виступає одним з основних факторів, здатних впливати на взаємодію формальних і неформальних структур у політичній системі. Вплив може здійснюватися лідером різнома-

нітними способами: шляхом взаємодії з політичними інститутами, суперництва з ними, керівництва ними та створення нових структур. У всіх випадках лідер може виступати на боці неформальних і формальних інститутів і представляти обидва типи структур.

2. Комунікативний підхід до визначення соціальних та особливо етичних чинників реалізації політичного лідерства в державному управлінні ділить людську діяльність на два напрямки: комунікативну дію та цілераціональну. Цілераціональна дія в суспільно-політичній реальності зустрічається частіше і спрямована на вдосконалення існуючих соціально-політичних комунікацій (модернізація виробництва, вдосконалення технології, покращення навчання людей), вона на протигагу комунікативній дії несе загрозовий характер, тому що передбачає певне витіснення морально-практичних елементів з влади та посилення її бюрократизації. Комунікативна дія, навпаки, спрямована на раціоналізацію взаємовідносин у суспільстві та виводить їх на суб'єкт-суб'єктний рівень взаємовпливів політичного лідера й соціальних та особливо етичних чинників в конкретному, або універсальному соціокультурному середовищі.

Література.

1. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога / А. Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб. : Питер, 2-е изд., 2006. – 526 с.
2. Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. – М. : Российская академия управления, 1992. – 135 с.
3. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 320 с.
4. Гундарь О. Н. Феномен политического Лидерства в социальном контексте современности: автореф. дис. ... д-ра филос. наук. 09.00.11. – социальная философия. – Ставрополь, 2001.
5. Энциклопедия государственного управления: в 8 т. / Национальная академия государственного управления при Президенте Украины; науч.-ред. кол. : Ю.В. Ковбасюк (голова), та ін.]; – К. : НАДУ, 2011, Т.6: Государственная служба / науч.-ред. коллегия: С.М. Серьогин (спів-голова), В. М. Сороко (співголова) та ін. – 2011. – 524 с.
6. Иманбердиев Д. Ч. Профессиональное образование кадров – основа развития государственной службы / Д. Ч. Иманбердиев // Управление лидерство: кол. моногр. / Д. Ч. Иманбердиев та ін. ; за заг. ред. В. В. Толкованова. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. – 600 с.
7. Керівництво та лідерство в системі державної служби: навч.-метод. посіб. / В. А. Гошовська, Ю. В. Ковбасюк, Л. А. Пашко. – К. : НАДУ, 2011. – 144 с.
8. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика: Справочно-энциклопедическое издание / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
9. Косенко Д. В. Рационализация политической власти демократических обществ в теории коммуникативного действия Ю.Хабермаса // Д.В. Косенко // Социально-гуманитарные знания – М. : АНО РЖ «СГЗ» 2013. Вып. 6. – С. 232–240.
10. Косолапов Н. А., Психология политической деятельности: учебное пособие / Н. А. Косолапов; МГИМО(У) МИД России. Каф. полит. теории. – М. : МГИМО, 2002. – 114 с.
11. Литвак М. Е. Командовать или подчиняться? / М. Е. Литвак. – Ростов н/Д.; 2004. – 384 с.

12. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб.: Питер, 1-е издание, 2003 год, 720 с.
13. Ницше Ф. Сочинения. В 2-х т. – М. : Мысль, 1990. – 528 с.
14. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 496 с.
15. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик – 2-е вид., допов. – К.: Академвидав, 2010. – 543 с.
16. Политическая психология. Учебное пособие / А. А. Деркач, В. И. Жуков, П. Г. Лаптев. – М.: – «Академический проект» 2003. – 858 с.
17. Політична енциклопедія [голова редколегії Ю. Левинець]. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
18. Шалагинова Л. В. Психология лидерства / Л. В. Шалагнова. – СПб. : Речь, 2007. – 464 с.
19. Habermas J. The theory of communicative action / J. Habermas [Translated by Thomas McCarthy]. – Volume one: Reason and the rationalization of society. – Boston : Beacon Press, 1984. – 465 p.